

Iszlamofília*

„Terrorizmus, fundamentalizmus, Amerika-ellenesség, a Nyugat iránti gyűlölet, összejátás az iszlámmal és az antiszemitákkal: efféle vádakkal – mint megannyi éles fegyverrel – vagdalkozik az amerikai birodalom. A totális mozgósítás világméretű légkörében – a barbárok ellen, akik a kapuk előtt állnak, sőt, már be is vették magukat a Nyugat fellegváraiba – mindenki automatikusan a béke és a civilizáció ellenségének számít, aki nincs Amerikával.”

Domenico Losurdo

1. Harc az iszlám ellen, a Nyugat védelme és a „görög–római–zsidó–keresztény” hagyomány leleménye

[...] A civilizációk összecsapásának jeles teoretikusa már jóval szeptember 11-e előtt kijelentette: „[a] nyugat számára az igazi problémát nem az iszlám fundamentalizmus, hanem az iszlám maga jelenti”¹. E megállapítás még szélsőségesebb formában jelenik meg az Amerikai Egyesült Államokban a fundamentalista lelkészek és pásztorok prédikációiban, akik a kereszténység és az igaz vallás nevében hirdetik meg az iszlámellenes kereszties hadjáratot. Nem kevésbé hangos a vészriadó a szekularizált Európában sem, ahol az Atlanti-óceánon túli kereszties hadjárat „laikusabb” és fülbemászóbb formában jelentkezik: eszerint lényegében a modernség, vagyis a laicitás esküdt ellenségei ellen kell fellépni. Egy lényeges pont viszont változatlan:

* Részlet a szerző *Il linguaggio dell'impero. Lessico dell'ideologia americana* [A birodalom nyelve. Az amerikai ideológia lexikona] c. művéből (Roma–Bari, Editori Laterza, 2007). Ezúton mondunk köszönetet a Laterza Kiadónak hogy hozzájárult a szöveg magyar fordításának közléséhez – a szerk.

egy olyan vallással, kultúrával állunk szemben, amelynek alapítója – az amerikai fundamentalista lelkészek szerint – „terrorista”,² vagyis – a szekularizmus európai bajnokainak túlzásával – egy „fejlevágó”.³

Az öngyilkos terrorista-merénylők valójában Sámson őtestamentumi alakjától is származhatnak. Ami pedig a „fejlevágóknak” mondottakat illeti, a katolikus egyház kánonjában szereplő bibliai könyvekben találunk egy részletet, amely Judit figuráját dicsőíti, aki – miután megbűvölte és rászedte – álmában lefejezte az immár „bortól megrészegült” Holofernészt, az Izrael ellenségeit vezénylő hadvezért. Ennek az Úr által segített és általa a „Föld minden asszonyánál jobban” (Judit 13.18) megáldott hősnőnek a történetét Masaccio örökítette meg, aki Juditot abban a pillanatban ábrázolja, amikor szolgálólánya segítségével elemózsiás zsákba teszi véres trófeáját: áldozata fejét.

Mindenesetre, az Atlanti-óceán két partján felcsapó iszlámellenesség bajnokai szerint már Mohamed hadat üzent a Nyugatnak, szerintük ebből kell kiindulni ahhoz, hogy megértsük a közel-keleti válságot, a terrorizmust és szeptember 11-ét. Az ellenség identitása tehát ismert, ahogyan ellenfele identitása is: a „tudatosan Nyugat-ellenes, Európa-ellenes és judeo-keresztény-ellenes” terroristák támadásai ellen kell szilárdan fellépni a „zsidó és nyugati” lélek és hagyomány védelmében.⁴ Mindezt pontosítva: a Nyugat – a demokrácia, illetve az éssen és jogon alapuló párbeszéd iránti tisztelete miatt – a zsidó-keresztény Jeruzsálemen kívül, egyben Athén és Róma örököse is. Így kezd testet ölteni egy hagyomány, sőt egy olyan nyugati „lélek”, amelyet „görög-római-zsidó-keresztényként” lehet definiálni – ez az, amit másfél évezrede támad és veszélyeztet az iszlám.

Ennyit a háborús ideológiáról. Most érdemes a történelmet is megvizsgálni. Ez vajon megerősíti-e a Nyugatra oly jellemző „görög-római-zsidó-keresztény lélek” létét? Egy örök, mitikus identitással rendelkező, gyakran hivatkozott és ijesztő összefüggésekben felbukkanó fogalomról van szó. Érdemes szem előtt tartani Rosenbergnek, a Harmadik Birodalom fő ideológusának definícióját: a „lélek” a „faj belülről nézve”, miként a „faj” pedig a „lélek kívülről nézve”.⁵ Egyelőre azonban koncentráljunk csakis azokra a jelzőkre, amelyeket a „görög-római-zsidó-keresztény” lélek, vagy hagyomány emlegetések használunk. Közvetlenül egymás mellett említve, sőt összeolvasva, ezek kölcsönösen kioltják a látszólag egységes entitás egyes elemei közötti konfliktusokat.

Tekintsünk el az olyan „kisebb”, vagy rövidebb konfliktusoktól, mint amikor Róma habozás nélkül lerombolta Korinthoszt, hogy

uralma alá hajtsa a görög világot. Határozottan hosszabb és megosztóbb volt az az összecsapás, amely a görög–római világot állította szembe a zsidósággal és a kereszténységgel. Elég csupán arra a heves ellenállásra gondolni, amelyet a Kr. e. II. században a Makkabeusok fejtettek ki a hellenisztikus kultúra terjedésével szemben; a zsidó identitás védelmében Johannesz Hürkánosz nem riadt vissza „városi lakosok lemészárlásától, akiknek az volt az egyedüli bűnük, hogy görögül beszéltek.”⁶ Ha lehet, akkor még tragikusabb volt az összecsapás a római világgal, hiszen Kr. u. 74-ben Jeruzsálem és még inkább Maszada védői tömeges öngyilkosságot követtek el, semhogy megadják magukat. Mellesleg, a Római Birodalom, mielőtt behódolt volna a kereszténységnek, az ellene irányuló nagyszabású üldözéssorozattal azt megpróbálta elfojtani.

Halálos harcnak vagyunk a tanúi, amelyben – Nietzsche kifinomult olvasata alapján – Kelet és Nyugat állt szemben egymással. A zsidó-keresztény hagyomány keleti Istene arat végül győzelmet, amely *crimen laesae maiestatis* [felségsértést] lát a bűnben és az általa felülről megállapított szabályoktól való legkisebb eltérésben. Ez egy mindenható és tökéletes Isten, akinek az emberektől való végtelen távolsága eltünteteti vagy érzékelhetetlenül kicsivé teszi az utóbbiak közötti különbségeket. Keletre utal az idő lineáris szemlélete és a többé-kevésbé messianisztikus várakozás a *novumra*, amely az ókori világban a rabszolgák, a szolgák és az élet mindenféle vesztesei között kezdett terjedni, és amely később a forradalmi hagyomány részeként hatott rombolón. A zsidóság és a kereszténység elterjedése a hellenisztikus és római világban, győzelme a politeizmus és ama világ felett, amely magától értetődőnek és természetesnek tartotta az emberek közötti egyenlőtleniséget és a barbárok rabszolgaságát, Nietzsche szemében a szolgai és plebejus zsidó-keresztény Kelet győzelmét jelentette a pogány, politeista, arisztokratikus Nyugat felett. Az egyenlőség Nyugaton gyökeret vert eszméje tehát, amire olyannyira büszke, hogy ebből vezeti le elsőségét és egyetemes küldetését, egy keleti vallásból származik, aminek középpontjában az emberek teljes alávetttsége áll egy abszolút Úrnak.

Az iszlám szembeállítás a zsidó-keresztény világgal nem veszi figyelembe a zsidóság és a kereszténység közötti hosszan tartó konfliktust. Ez olyan körülmény, amelynek utóhatásait a mai napig érezzük – legalábbis a zsidó fundamentalizmus egyik (zsidó) kritikusának szavaiból ítélve. Utóbbi beszámolt arról, hogy szó szerint betartva a Talmud előírását, miszerint ahol csak lehetséges el kell égetni az Újszövetség

összes föllelhető példányát, 1980. március 23-án „az evangélium több száz másolatát égették el nyilvánosan és rituálisan Jeruzsálemben, a *Yad Le'akhim* védnökségével, amely egy – Izrael Vallásügyi Minisztériumának fenntartásában működő – vallási szervezet.⁷ Másrészt: a hebraizmus legortodoxabb körei és egyes nemzetközi hírű értelmiségiek is az Újtestamentumból eredeztetik az antiszemitizmust, ahonnan egyenes vonalat húznak, amely elér egészen Auschwitzig. Illethetünk-e egyáltalán egységes jelzővel egy olyan civilizációt, amely a „végső megoldás” áldozatait és felelőseit egyaránt felöleli?

Végül a kereszténységet évszázadokon át megosztó, mély szakadékokról se feledkezhetünk meg. Nem szükséges visszamennünk a vallásháborúig. A XIX. század végén az Amerikai Egyesült Államok a katolicizmussal, sőt a pápasággal szemben határozta meg keresztény identitását. Ez egy olyan szembeállítás, amely a vallási jelentésen túl etnikai jelleget is öltött, legalábbis a *Congregational Home Missionary Society* számára készített kézikönyv alapján, amit ennek titkára, Josiah adott ki, s amely elképesztően sikeresnek bizonyult az Egyesült Államokban és Angliában is. Strong ebben kérlelhetetlen vádiratot fogalmaz meg a római egyházzal szemben: „a rómaiság a vallási türelem helyett a vallási türelmetlenséget tanítja”; „Róma a sajtó és a gondolatok cenzúráját várja el a sajtó- és szólásszabadság helyett”; „elfogadja Állam és Egyház egységét ezek teljes szétválásztása helyett”; „vallási abszolutizmust” gyakorol, amelynek politikai síkon is következményei lehetnek. E pillanatban a katolikusok teljes mértékben kívülállónak számítottak a *wasp* [*White Anglo-Saxon Protestants*; fehér angolszász protestánsok] számára: nem protestánsok, nem tartoznak az „angolszászok” nemes törzséhez, (e faj testesíti meg a szabadságélményt);⁸ bizonyos értelemben – Franklin XVIII. század közepi véleménye szerint – a fehér fajhoz sem sorolhatók.

Még több közhely terheli a zsidó–keresztény és az iszlám világ összehasonlítását. A zsidók századokon keresztül közelebb érezték magukhoz az iszlámot, mint a kereszténységet. „Nyugaton az összes zsidó felszabadítóként üdvözölte” a Mohamed halála után a nevében azonnal meginduló arabokat, akik esetenként hasznos segítséget nyújtottak a kereszténység elleni küzdelemben.⁹ Ez történt például Spanyolországban, ahol nem véletlenül fejlődött ki egy csodálatos „zsidó–iszlám hagyomány”,¹⁰ miközben az arab nyelvű zsidó magaskultúra is virágzásnak indult.

Ez a szolidaritás – vagy cinkosság – nyugtalanította a keresztényeket. 1096-ban, a „felszabadítandó” szent helyek felé menetelve, a ke-

resztesek kegyetlenül léptek fel az útjukba kerülő zsidó közösségekkel szemben. Graetz, a XIX. században alkotó, német–zsidó származású (és vallású) történész így magyarázta a Németországban tomboló söpredék viselkedését: „A zsidók ugyanúgy hitetlenek, ugyanúgy, mint a szaracénok, mindketten a kereszténység örökös ellenségei. A keresztes háború már itt helyben is elkezdődhet, miközben elrendezzük a dolgokat a zsidókkal.”¹¹ Ugyanez a logika vezetett körülbelül négy évszázaddal később, a keresztény *Reconquista* után, a muszlimok és zsidók spanyolországi kiűzetéséhez.

A „zsidó–iszlám hagyomány” emléke nem tűnt el könnyen. A XIX. század közepén, Benjamin Disraeli, a zsidó származású, nagy angol államférfi szemében még olyannyira szorosnak tűnt a zsidók és arabok közötti kötelék, hogy az egyik és a másik csoportot is egy kategóriába lehetett sorolni. Eszerint beszélhetünk „mózesi arabokról” (vagyis „zsidó arabokról”) és „mohamedi arabokról” (azaz „muzulmán arabokról”), akik a keresztény türelmetlenség által nem kínzott Spanyolországban csodálatos civilizációt hoztak létre:

„A legvéresebb és legszörnyűbb üldöztetéstől szenvedő zsidó lakosság a félholdban hívó testvéreikhez fordult [...]. Izmael fiai az általuk élvezett jogokat és privilégiumokat biztosították Izrael fiainak [...]. E nyugodalmas évszázadok során nehéz megkülönböztetni Mózes követőjét a Mohamed-hitűtől; mindketten palotákat, kerteket és szökőkutakat emeltek, egyenrangú félként töltötték be a legmagasabb állami tisztségeket, egymással versengtek a felvilágosult és kiterjedt kereskedésben, illetve vetélkedtek a neves egyetemeken.”¹²

Tehát a zsidó–keresztény hagyomány mellett van egy zsidó–muzulmán hagyományunk is. Ám a muszlim–keresztény hagyomány se maradhat ki. Mint közismert, „a görögörl arabra történő monumentális fordítási tevékenység” tette lehetővé a latin–keresztény világnak, hogy újraterepmte kapcsolatát a görögséggel, ami „a Római Birodalom hanyatlásának évszázadai során” elveszett. Nem ez az utolsó arab és iszlám hozzájárulás a keresztény Nyugat kultúrájához. Általánosságban: nem szabad figyelmen kívül hagyni „a muzulmán gondolkodók fontos szerepét a késő középkori tudományos és filozófiai gondolkodásban”. Maguk az „európai egyetemek” is a „XII. század végén jöttek létre egy hasonló modellt követve, mint ami korábban az iszlám *madraszákban* fejlődött ki” (amit ma annyira lenéznek).¹³ Még a legmagasabb szintű nyugati művészeti alkotásokat sem lehet értelmezni e kontextuson kívül, ha igaz, hogy az *Isteni színjátékra* is mélységesen hatott az „iszlám eszkatológia”.¹⁴ A XIX. század közepén

egy híres francia történész az iszlám számlájára írta a kereszténység történelmének legsötétebb lapjait (a keresztes háborúkat, az inkvizíciót és az amerikai őslakosok kiirtását); ám ez a különös elgondolás is csak megerősíti annak a keresztény–iszlám civilizációnak a létezését, aminek mára teljesen kitörölték az emlékét.

Ha jól megnézzük, a nyugati identitás, vagyis a vélt „görög–római–zsidó–keresztény” hagyomány vagy „lélek” megkonstruálása, ami élesen szemben áll az iszlámmal, hasonló módon jött létre, mint minden más fundamentalista mitológia. Természetesen hosszú távú és bolygószintű nézőpontból veszít a korábbi „hagyomány” jegyében zajló konfliktusok jelentősége, de ily módon a kereszténységet és az iszlámot szembeállító összecsapás mértéke is drasztikusan lecsökken. Ráadásul, ebből az általános leértékelődésből egy olyan, szokatlan kép sejlik fel, mint amelyet Toynbee rajzolt meg. Mivel a mindannyiunk – keresztények és muzulmánok – által birtokolt spirituális örökségnek sok a közös pontja (egy részét a görögöktől, mást a zsidóktól vettük át), társadalmunkat ugyanúgy nevezhetjük keresztény–muzulmánoknak, ahogyan görög–zsidóknak is, hogy megkülönböztessük mind az indiai hindu, mind a távol-keleti buddhista–konfuciánus társadalmaktól.

Így, madártávlatból és a teljes emberiséget felölelő nézőpontból vizsgálódva, rögtön összerosódnak szemünk előtt a közös görög–zsidó életmódra épülő különféle keresztény és muzulmán változatok. Teljes mértékben jelentéktelennek tűnnek a görög–zsidó kulturális családba tartozó keresztények és muzulmánok számára közös jellemzőkhöz képest.¹⁵

2. Három egymástól gyökeresen különböző, kritikus viselkedés az iszlámmal szemben

Ha Arendt intésének megfelelően, a zsidók örök és passzív áldozatok gyanánt való ábrázolása a „kiválasztott nép régi mítoszából” következik, akkor ennek az olvasatnak az alkalmazása az arabokra és a muszlimokra egyszerűen és tisztán újratерemti az iszlám fundamentalizmus számára oly kedves mitológiát. Nincs értelme azonban összerosni a vallásos gyűlöletet a faji üldözéssel. Ahogy különbséget lehet tenni zsidóellenesség, judeofóbia és antiszemitizmus között, úgy kerüljük el az iszlámellenesség (az iszlám kultúra és vallás bizonyos elemeinek legitim kritikája), az iszlámfóbia (a muszlimokkal szembeni kultu-

rális és vallási alapú negatív diszkrimináció elvárása vagy előírása), illetve az arab és muzulmán vallású népekkel szembeni faji gyűlölet összekeverését.

Ennek tisztázása érdekében érdemes egy jelentős – már idézett –, liberális íróhoz fordulnunk. Tocqueville számára nem kétséges, hogy olyan vallással állunk szemben, amely számára a „szent háború az első az összes jócselekedet közül”. Továbbá: „a Korán erőszakos és érzéki szellemisége olyannyira szemet szúr, hogy véleményem szerint nem kerülheti el egy jóérzésű ember figyelmét.”¹⁶ A legkevesebb, amit elmondhatunk erről a kritikáról az, hogy meglehetősen egyoldalú: az erőszakra és a szent háborúra való hajlammal vádolja azt a világot, amely éppen azokban az években egy olyan könyörtelen hódító háború áldozata, amely sok tekintetben a keresztes háborúkra hasonlított. Ugyanez a liberális író Algéria meghódítását egy „keresztény nemzet” jószándékú vállalkozásaként dicsőíti. Ráadásul, bármennyire is vitatható, Tocqueville kritikus vélekedése teljesen legitim, amennyiben a Korán elítéléséből – legalábbis még ekkor – nem von le semmiféle negatív megkülönböztetést e vallás követőivel szemben.

A liberális francia gondolkodó azonban továbbmegy ennél. Iszlámmellenessége könnyen csap át iszlámfóbiába. Nem csak azért, mert Algéria esetében könyörtelen háborút tart célszerűnek, amely a „fegyvertelen férfiak, nők és gyerekek” elfogásával – vagyis olyan eszközök igénybevételével, amelyek a franciák és a nyugatiak ellen alkalmazva barbárnak tünnének – a civil arab lakosságnak sem kegyelmez. Valójában a háborút követően sem szűnik meg az őslakos népességgel szembeni negatív megkülönböztetés. Tocqueville figyelmeztet arra is, hogy mindenképpen el kell kerülni, hogy az arabok olyan bánásmódban reménykedjenek, vagy azt követeljék, hogy úgy bánjanak velük, „mintha polgártársaink és velünk egyenlők lennének.”¹⁷

Teljesen nyilvánvaló az arabokkal szembeni negatív megkülönböztetés. Kivédheti-e ezt a megtérés és a kulturális asszimiláció? Erre igen kicsi az esély: a „félig civilizált népeknek” bele kell nyugodniuk Franciaország és Európa „domináns helyzetébe”, és ennek szellemében kell őket nevelni.¹⁸ Algériában a hódítás az őslakosok megtizedelésével és a rendszeres kisajátításokkal folytatódott; Tocqueville szemében mégis ennek áldozatai szenvednek gyógyíthatatlan „mohóságban” és „fanatizmusban.”¹⁹ A liberális francia egy Kergorlay-nek, unokatestvérének és barátjának írt levelében fogalmazott így az arabokról, és róluk mint „gyalázatos és mocskos fajról” beszélt.²⁰ Az arabokkal szembeni negatív megkülönböztetés ebben, úgy tűnt, naturalista

formát ölt magára. Mindazonáltal, Tocqueville-nál nem tűnnek fel a tényleges arabellenes rasszizmus jelei: többé-kevésbé tisztán látszik a különbség ama látásmódhoz képest, amelyet a gyarmatosítók dicséretét zengő és érdekeit hangsúlyozó újságok óhajtanak, miszerint létesüljön természetes és áthághatatlan korlát a gyarmatosítók és a gyarmatosítottak között, sőt akár az utóbbiak teljes megsemmisítése is szóba jöhet.

3. Az arabok és muszlimok, mint az árja mitológia célpontjai Gumplowiczról napjainkig

A Harmadik Birodalom vereségével és az elnyomott népek felszabadító mozgalmainak terjedésével bekövetkező fordulat után – habár már nem annyira nyílt és explicit módon, de – a gyarmati rasszizmus továbbra is különféle módokon érzeteti hatását a Nyugat arabokkal és muszlimokkal szembeni viselkedésében. Ezért tartom pontatlannak az arabellenes antiszemitizmus kategóriáját. Mégis, nem szabad figyelmen kívül hagyni a felmerülő újdonságokat.

Elgondolkodtató tény: az árja mitológia, amely hosszú távon tápot adott a zsidóellenes üldözéseknek, amit megpecsételt a „végső megoldás”, manapság a muszlimok ellen tombol. Elég csak Indiára gondolni, ahol erős fundamentalista áramlatok azonosítják a mitikus árjakat a nagy ázsiai ország eredeti népességével, amelyet felszólítanak, hogy szerezze vissza és hangsúlyozza saját eredeti identitását, s vesse le magáról a részben nyugati, de főleg muszlim rétegeket, amelyek a Mogul Birodalom idejéből származnak. 1992-ben Ajodhijában 200 000 aktivista üvöltötte: „Halál a muzulmánokra!”

Az erőszak nemcsak a mecseteket érintette. Heteken, hónapokon keresztül valódi pogromok zajlottak, amit a fanatizált csőcselék hajtott végre: „A muszlimokat élve égették el az otthonaikban, gyújtóbombát dobtak rájuk és megkéselték őket az utcákon. A hadsereg beavatkozása során csak Bombayben 1400 embert mészároltak le, akik szinte mind muzulmánok voltak”. Az így elért népszerűséget meglovagolva, az iszlámfóbia és az árja mitológia fundamentalista bajnokai később országos szinten is hatalomra kerültek: elég csak az „állam által 2002 áprilisában meghirdetett pogromra gondolnunk, amikor több mint kétezer muszlimot vadásztak le és gyilkoltak meg.”²¹

Ilyenformán az árja mitológia a kiindulási pontra ér vissza. A XIX. század végén Ludwig Gumplowicz a történelem általa „faji harcként”

való beállításakor panaszkodott amiatt, hogy „az úgynevezett »sémi« civilizáció” elnyomta az „ókori India árja civilizációját”. Itt nem a zsidók az „antiszemita” polémia okai: maga Gumplowicz is zsidó származású; a célkeresztben az „arabok”, vagyis a „mohamedán-arab uralom” állt.²²

A hagyományos antiszemitizmus nem vesztette el szem elől az arabokat, habár az ösztüzet kezdettől fogva a zsidókra összpontosította. Szemléltetésképpen adjuk át a szót a (zsidóellenes) antiszemitizmus egyik legbefolyásosabb teoretikusának, aki a XIX. század végén az alábbiakat írta: „Mivel Európában a sémi fajt szinte kizárólag zsidók alkotják, szűkebb értelemben a »szemita« néven a zsidókat értjük. Tehát a mi esetünkben az »antiszemita« a »zsidók ellenségét« jelenti”. A Nyugatra érkezett, illetve a származási helyükön maradt szemiták kulturális és faji egységessége ettől még megmaradt: „A sivatagi szemita nomádok (beduinok) ma is a legprimitívebb és legnyíltabb módon űzik a fosztogatást és a rablást. A zsidó az úgynevezett »kultúrbeduin« [*Kultur-Beduine*]; ugyanazt a mesterséget űzi civilizált formában. Működési területe a »kereskedelem«”.²³ Az antiszemitizmus hagyományosan a zsidókat vette célba, amennyiben ők képviselték a Nyugat kebelén belül a megváltoztathatatlan különbözőséget. Az arabok és a muszlimok viszont a gyarmati népeknek alkották szerves részét: őket a gyarmati népek ellen századokon át alkalmazott elmélet és gyakorlat sújtotta. Mindez nem ért véget, mégis egy gyökeres újdonság szólt közbe. Mivel bevándorlóként nem szakították meg, és nem is akarják megszakítani a kapcsolatot származási országukkal és kultúrájukkal, az arabokat és a muszlimokat most a Nyugat belső ellenségeként bélyegzik meg: ők egy nyughatatlan ellenség ötödik hadoszlopa; ma ők képezik a felfordulás hordozó elemét, ők jelentik a kórokozót, amely fertőzésveszélynek teszi ki az amúgy egészséges társadalmi rendet. Más szóval, az arabokat és a muszlimokat azokkal a közhelyekkel, előítéletekkel és racionalizálási eljárásokkal kezdik illetni, amelyek hagyományosan és meglehetősen tragikus módon a zsidókat vették célba.

4. Az iszlámfóbia és a nyugati „lélek” átlényegülése

Érdeemes egy pillantást vetnünk a ma terjedő, többé-kevésbé rasszista indíttatású iszlámfóbia által kitörölt történetre. A XIX. században olyan szerzők, mint Tocqueville, Mill és Renan, megfigyelték, hogy

az iszlámban a rabszolgáság enyhébb formát öltött, mint Nyugaton; az első kiemeli, hogy ezt hamarabb törölte el a keleti és muzulmán Tunézia, mint a nyugati és keresztény Franciaország.²⁴ Ez mégsem tántorítja el a Nyugatot attól, hogy nem sokkal később a rabszolgáság és az iszlámnak e csapásban való bűnrészessége elleni küzdelem nevében adjon lendületet saját gyarmati terjeszkedésének. Ezentúl az abolicionista jelszavakat egyidejűleg szavalják azzal, hogy a fokozatosan alávetett népeket kegyetlen kényszerszermunkának vetik alá és halálukig dolgoztatják uraik, a fehér és nyugati faj javára.

Manapság a rabszolgáság alóli felszabadítás motívumát felváltotta a női emancipáció kérdése, de az utóbbi sem meggyőzőbb az előbbinél. Adam Smith hangsúlyozta, hogy a nyomor gazdasági és szexuális téren is az „erkölcs szigorodását” okozza; hozzátehetjük, hogy ebbe az irányba hat a háború és a háború veszélye okozta permanens rendkívüli állapot is. Az egy dolog, hogy konstatáljuk a női emancipáció késését, amit objektív körülményeknek tudhatunk be, amelyek a Nyugat politikai-katonai beavatkozásának következményei is. Más és igencsak különböző dolog viszont újra szembehelyezni egymással az időben változatlan vagy akár örök „lelkeket”. Érdemes felidézni, hogy az iszlámban – úgy tűnik – sohasem volt lehetőség a nő olyan bemutatására, mint a Tertullianus által említett „pokol kapuja” (*diaboli ianua*),²⁵ amely látásmód valószínűleg a nemcsak Európában, hanem Amerikában is századokon keresztül tomboló boszorkányüldözés alapját képezte (itt, Salemben is kivégeztek 19 „boszorkányt” 1692-ben). Igen, a keresztény iszonyodás a nemiségtől, a rabszolgáknak és a népi rétegeknek, vagyis azoknak a „szigorú erkölcs”, akik eleinte terjesztették az új vallást, hosszan tartó s meglehetősen negatív hatást gyakorolt a nőkre, akik kénytelenek voltak bűnként gondolni a testápolásra, és vallási kötelezettségként a szaporodási rabszolgáságra.

A keleti és iszlám „lelket” akként bélyegzik meg, mint amely képtelen elfogadni a laikus és modern államot, amely annyira jó fogadó közegre talált a zsidó–keresztény világban. De ki emlékszik már arra, hogy ezzel hosszú ideig éppen a katolicizmust vádolták? Ezt nemcsak felszínes újságírók és másodrangú szerzők, hanem rangos filozófusok is vallották: közvetlenül a júliusi forradalom után Hegel kijelentette, hogy a franciák a „világi szabadság elvének kimondását követően már nem képezik részét a katolikus felekezetnek”. Az Egyház és az Állam szétválasztása és a világi állam eljövetele, amely a türelem eszméjén alapul és nemet mond a pápaság követelésére, hogy az igazság legfőbb

őre legyen politikai és vallási kérdésekben, egyben a katolicizmus megtagadásának és végének szinonimája is volt!²⁶ Ami a zsidóságot illeti, lássuk mi történt a cári Oroszországban, „kényszerlakhelyükön”, ahova száműzték őket.

A „világi” szó nem jelentett semmit: amit a vallás nem szabályozott, az nemcsak hogy nem létezett, de lehetséges sem volt. A mindennapi történések – és elbeszélésük – másodlagos jelentőséggel bírtak, és egyébként is mindent a Biblia szavaiból vezettek le, amely – Maurice Samuel találó megfogalmazásában – „a közösség mindennapi újságja” volt. Ebben a rendszerben az értékrendszerek ellentéte nem a vallásos–szekuláris, hanem a zsidó–nem zsidó, a zsidó közösség és a „kedvesek” környező világának szembeállítását jelentette.²⁷

A teljes bezárkózás és a vallási fundamentalizmus egyben válasz is volt az üldöztetésekre, és lehetővé tette a saját identitás megvédelését egy nehéz, egyfajta állandó ostromállapottal jellemezhető helyzetben.

A súlyos konfliktusok során gyakran hivatkozunk a vallásra: a nemzet és a vallás, tehát a politika és a vallás hajlamos egységbe forni; a laikus tér pedig összeszűkül. Nem véletlen, hogy az iszlám a „laikuság” élharcosa volt a legerősebb és legfejlettebb pillanatában, amikor Spanyolországban kialakította a multikulturális, multietnikus és valószínűleg sokszínű társadalom első modelljét, amit később a keresztény Reconquista pusztított el. A keresztény Európának csak egy relatíve nyugodt, és geopolitikai szempontból többé-kevésbé biztonságos helyzetben sikerült liberális szabályokat megfogalmaznia maga számára, vagyis megvalósítani a vallási türelem intézményét, illetve az Állam és az Egyház szétválasztását.

Konfliktushelyzetben azonban ezen vívmányok válságba kerülhetnek. Ez történt a második harmincéves háború, azaz a két világháború során is.²⁸ Manapság, már ami az Egyesült Államokat illeti, az iker-tornyok elleni támadást követte a *Patriot Act*, illetve a guantanamoi és Abu Ghraib-i koncentrációs univerzum, miközben többen azt vallják, hogy a terrorveszély súlyosbodása esetén kollektívan internálni kellene a muszlim vallású amerikai polgárokat. Ezek alapján nyilvánvaló, hogy a támadás és a háborús fenyegetés a kitűzött cél ellentétét éri el. A háború washingtoni ideológusainak áldozataik és célpontjaik – Madisonra és Hamiltonra utalva – azt válaszolhatnák, hogy Amerikában a nemzetbiztonság elleni komoly veszélyforrás szinte teljes hiánya tette lehetővé a szabad intézmények létrejöttét. Őrütség vagy reálpolitikai cinizmus jele a demokrácia hiánya miatti felháborodás azon országokat illetően, amelyeket egy szörnyűség

háborús gépezet veszélyeztet, és állandóan gazdasági, diplomáciai, katonai ostrom alatt tart?

Ennek ellenére, ahelyett, hogy a történelemmel és a geopolitikával törődne, a Nyugaton uralkodó ideológia inkább meséket gyárt a szent háború és a teokrácia kultusza által áthatott, és ezért a laikusság és modernség eszméit és elveit megérteni képtelen iszlámról. Valójában ezek az Ószövetségből származó témák igen fontos szerepet játszottak és játszanak ma is a Nyugat – és különösen ennek vezér-országa – politikájában és kultúrájában. A „teokrácia” ismeretlen az iszlám számára, itt ugyanis nincs hely egy olyan papi hierarchia számára, amely igényt tarthat a vallási vagy politikai hatalomra, miközben a „teokrácia” kifejezés pozitív értelemben van jelen az amerikai politikai hagyományban. A Zarándok Atyák, az istenfélő gyarmatosok és a „kiválasztott nép” érkezését, mint ilyet a „teokrácia” ünneplése fémjelzi, „amely a legjobb kormányzási forma mind az Állam, mint az Egyház számára”, ami alapján „az Úristent kell megtennünk Kormányzóknak.”²⁹

Ami a második vádpontot illeti, az „Úr háborúinak” ótestamentumi motívuma jelentős szerepet játszott Amerika történelmében. Ahogy Toynbee megjegyezte, az európai eredetű és fajú „bibliai keresztény”, aki nem európai fajú népek között, a tengerentúlon telepedett le, menthetetlenül azonosítani kezdte magát Izraellel, aki Jahve akarátának engedelmeskedik és az Úr művét végzi, miközben birtokba veszi az Ígéret Földjét. Eközben az út menti nem európaiakat a kánaániakkal azonosította, akiket az Úr a Kiválasztott Nép kezébe adott, hogy pusztítsa el vagy igázza le őket. Ezen megfontolásból az újvilág angol nyelvű protestáns gyarmatosítói a bölényekhez hasonlóan, kiirtották az észak-amerikai indiánokat a kontinens két partja között.³⁰

Cotton Mathernél az ószövetségi „Úr háborúi” a formálódó amerikai nemzet hőseposza lesz: 1702-ben a *Magnalia Christi Americana* egy szent rítushoz hasonló formában ünnepli azon vérengző vadak, hús-vér ördögök kiirtását, akik az indiánok lennének. Tehát a Nyugat vezető országában a szent háború motívuma nemcsak hogy jelen van, hanem a legvisszataszítóbb formájában van jelen, amely végső soron az ellenség és a hitetlen megsemmisítését tűzi ki célul. A XIX. század végén Theodore Roosevelttel egy igen fontos figyelemztetett fogalmazott meg a „alacsonyabb fajok” (*inferior races*) felé: ha közülük bármelyik is meg merné támadni a „felsőbbrendű” (*superior*) fajt, úgy ez pusztító háborúval (*a war of extermination*) válaszolna, amely „megölné a férfiakat, nőket, gyerekeket, pontosan úgy, mint-

ha kereszties hadjáratról lenne szó.”³¹ Egy évvel később egy neves szenátor és sikeres ideológus csak egy fokkal szerényebb nyelvezetet használva, az amerikaiak az Isten által „kiválasztott népnek” látja, vagyis olyan országnak, amely „az angol nyelvű népek isteni ligáját” vezeti a „Mindenható kifürkészhetetlen terve” megvalósításában, amely akár a „dekadens fajok” eltűnését is jelentheti.³²

Hasonló szövegek hangzanak el Európában is, már ami a „barbárokkal” való viszonyt illeti. Grotius számára a gyarmatosító háborúk végső soron vallási jelleget öltönek: ezek az „Isten ellen elkövetett vétkekért” felelős személyek ellen irányulnak, akik ezért hasonlóak a „vadállatokhoz”.³³ A még nem liberális, de a saját anglikán vagy „angol szabadságára” büszke Angliában Bacon még egyértelműbben dedikált egy párbeszédet a *holy war*-nak, vagyis latinul a *bellum sacrum*-nak, amiben az egyik beszélgetőtárs pont a *Deuteronomium*-ra és *Kánaán* példájára utal, „egy népre, amely nem nép”, így maga Isten ítélte földje és élete elvesztésére. Igen, „vannak nevükben nemzetek, amelyek jogilag nem nemzetek, hanem emberek raja vagy sokasága” és „ahogy vannak különleges, törvényen kívüli és egyes országok polgári törvényei által felírt emberek, úgy léteznek törvényen kívüli és a természetjogi, illetve nemzetközi jog által, vagy Isten közvetlen parancsára felírt nemzetek”.³⁴ Ha az Amerikában partra szállt puritán gyarmatosítók számára a rézbőrűek a „kánaániták és az amalekiták”, az angol hódítók szemében az írek az „amalekiták” (akiket a föld felszínéről szándékoznak eltörölni).³⁵ Hozzá kell tenni, hogy ez az őszövétségi motívum nem csak arra a területre korlátozódik, ahol az Őszövétség hatása különösen erős. A júliusi monarchia éveiben a legradikálisabb francia gyarmatosítóknak az volt a véleménye, hogy az arabok „egy, a Gondviselés rendeletére elpusztításra ítélt emberi faj” részét képezik. Ebben a kontextusba helyezhetjük végül a Harmadik Birodalom által a Szovjetunió ellen meghirdetett népiirtó kereszties háborút és a Kelet-Európában kiépítendő német gyarmatbirodalmat, amely az „öslakosok” megtizedelésén és rabszolgasorsba taszításán alapult: Goebbels „szent háborúról” beszél, Hitler pedig az „Úristen” (*Herrgott*) segítségét kéri, és boldognak, elégedettnek vallja magát a „Teremtő”, a „Gondviselés” által reá kiszabott küldetés miatt.³⁶

A „szent háború” a Nyugat saját belső konfliktusai során ölt testet, habár ebből hiányzik, vagy korlátozottabb a népiirtás szándéka: láttuk e motívum jelenlétét az ír nép angol uralom elleni, hosszas függetlenségi harcában, és még szembeötlőbb formában volt jelen a napóleoni megszállás ellen Németországban vívott, az „Úrnak tetsző”, „nagy és

szent német háború” során. Még könnyebben hirdették meg a szent háborút a Nyugat központja felől támadó barbárokkal és hitehagyottakkal szemben, mint például a forradalmi Franciaország ellen, amelynek vezetőit a „vadakhoz” vagy a „törökökhöz” hasonlították; az angol Burke „vallásháborút” (*religious war*) sürgetett, amely egy időben civilizációs és „polgárháború” (*civil war*) is.³⁷

Ezen a téren ugyancsak az Egyesült Államok tűnik ki, amely az összes komolyabb háborúra, amelyben részt vesz, hajlamos szent háborúként gondolni. Wilson szemében az általa javasolt, 1917-es intervenció „szent háború, a legszentebb az összes háborúk közül”, miközben az amerikai katonák „keresztesek”, akik egy „transzcendens vállalkozás” szereplői.³⁸ Hasonlóképpen vívták később a Szovjetunióval szemben a hidegháborút, ahogy ma vívják és érzékelik az iszlám és a „terror” elleni háborút is.

5. Harc az „izlamofília” ellen, és egy totális, megsemmisítő háború csábítása

A palesztin nép mártíruma maga is szélesebb kontextusba illeszkedik. A terrorizmus elleni küzdelem során a Bush-kormányzat kérte a genfi egyezmény újraértelmezését – vagyis figyelmen kívül hagyását. Mások még tovább mentek. Mindjárt szeptember 11. után a *New York Times* korábbi főszerkesztője, Andrew M. Rosenthal sürgette, hogy hagyjanak föl a félmegoldásokkal. Szerinte Afganisztánnak, Iraknak, Iránnak, Líbiának, Szíriának, Szudánnak és minden olyan, „az Egyesült Államok elpusztítására, vagy az ellene irányuló engesztelhetetlen gyűlöletre buzdító” országnak ultimátumot kellene adni: ha három nap alatt nem adják ki a terroristákat és saját vezetőiket, akkor az amerikai szuperhatalom gondoskodni fog „fővárosuk és legfontosabb városaik földig rombolásáról.”³⁹ Láthatjuk, hogy innen nézve nincs is szükség konkrét tetre, hogy népirtó lépéseket hajtsanak végre; elegendő egy vélemény vagy egy érzés – a gyűlölet, aminek megléte és ereje felett Washington szuverén módon ítélkezhet.

Pár év távlatából írja John Derbyshire a *National Review*-ban, az észak-amerikai konzervatívizmus meghatározó lapjában: „Azért támogattam a Szaddám-rezsim elpusztítását és az ellene irányuló első támadást, mert reméltem, hogy példaként fog szolgálni. Így is történt volna, ha földig romboltuk volna a helyet és utána otthagytuk volna”. Majd folytatja: ebben az esetben „tiszteletet és félelmet keltő nemzet-

ként [...], olyan nemzetként tekintettek volna ránk, mint amely tudja, hogyan kell elpusztítani az ellenségeit”. Egy másik – ugyanebből a közegeből származó – hang növeli a tétet. Miközben a Libanon elleni izraeli bombázások (részben fűrtös bombákkal) tiltakozást és elhatárolódást váltanak ki, John Podhoretz megjegyzi, hogy a Nyugat nem nyerte volna meg a második világháborút, ha erkölcsi aggályok miatt „nem támadták volna Drezdát gyújtóbombákkal, illetve Hirosimát és Nagaszakit atombombákkal”. Sőt, még tovább megy, ugyanis nem fél feltenni radikális kérdéseket: „Irakban nem az volt-e a taktikai hiba, hogy megfélemlítésként nem öltünk meg azonnal elegendő szunnitát? [...] Nem a 15 és 35 év közötti szunnita férfiak túlélése-e az oka annak, hogy felkelések történnek, vajon nem ez a mostani szektás erőszak-e alapvető oka ennek?”. Jogosan jegyzi meg az újságíró, aki lejegyzte ezeket a mondatokat: abban reménykedtünk, hogy a „népirtásra” buzdítást és a többi szélsőséges eljárást csakis néhány megszállott örült javasolja.⁴⁰

Már tudjuk, hogy az Egyesült Államokban nincs hiány azokból, akik a terrorizmus terjedése láttán, a problémát egy „szép kis” koncentrációs táborral kívánják megoldani. Ismerjük hogyan bántak Guantanamóban és Abu Ghraibban az *Untermenschenek*kel, akiknek fejével akár labdázni is lehet. A birodalom központjából menjünk most a perifériára. A legtekintélyesebb olasz lapban szerkesztőségi bejegyzés magyarázza, hogy egy iszlám terrorista illegális elrablása és akár kínzása is indokolt lehet, ha az megakadályoz egy merényletet.⁴¹ A politológus-újságíró meg sem kérdezi, hogy gondolatmenete alapján hány vélelmezett terrorista, vagyis hány ártatlan ember elrablására és tortúrájára kerülhet sor.

Habár a fenti vélemények különböznek egymástól, van bennük közös elem: rendszeresen az arabok és a muzulmánok azok, akiknek kapcsán újraértelmezik, vagy hatályon kívül helyezik a genfi egyezményt, az ő esetükben folyamodnak törvénytelen elrabláshoz, koncentrációs táborokba kényszerítéshez, kínzáshoz, tortúrához és az élő vagy holt *Untermenschenek*nek fenntartott megaláztatáshoz, terrorbombázáshoz, nukleáris megsemmisítéshez és népirtó megoldásokhoz. Természetesen érezteti a hatását szeptember 11. és az esetleges megisméltődésétől való félelem; másrésztől viszont érződik a Nyugat részéről a gyarmati népekkel szemben kialakított kapcsolat évszázados hagyománya, akiket hosszú ideig kizártak ama szent helyekről, ahol él a törvény uralma és a hatalom korlátozásának elve. Nemcsak Izrael, hanem a Nyugat a maga teljességében, és különösen

ennek vezérállama viselkedik úgy, mint „az urak népének demokráciája”, amely különösképpen az arab-muszlim világot veszi célba.

6. Hogyan csináljunk az áldozatból fenyegető veszélyt

Mindazonáltal: hangos az a kórus, amely vádolja a palesztin népet (amely azért bűnös, mert demokratikusan megválasztott egy „terrorista” kormányt), és óv a muszlim veszélytől. Habár ez egy egyedi jelenség, nem jelent újdonságot. Éppen befejezték a *Cion bölcsesinek jegyzőkönyveit*, amiben a zsidóknak tulajdonított baljós világuralmi tervekről lebbentik fel a fátylat, amikor elkezdett formát ölteni azon nép történelmének legtragikusabb fejezete, amely gyalázatban és a „végső megoldás” szörnyűségeivel ért véget. Nem ez az egyedüli, de ez a legkirívóbb példája annak, ahogy egy áldozatból fenyegető veszélyt kreálnak.

Amerikai útja során Tocqueville megkérdezte beszélgetőpartnereitől: „Az indiánok tudatában vannak annak, hogy az ő fajukat előbb vagy utóbb el fogja pusztítani a miénk?”⁴². Ennek ellenére pár évvel később, 1850-ben egy magas rangú kormányzati tisztviselő a föld felszínéről eltörölendő népet azért bélyegzi meg, mert „kielégíthetetlenül vágyik a háborúra.”⁴³

Menjünk vissza pár évtizedet. Ez az afroamerikaiak történetében különösen gyászos időszak: tombolnak a Ku Klux Klan-osztagok; a feketék meglincselése és lassú kínzása kegyetlen tömeglátványosság, amit a helyi sajtó beharangoz, s aminek népes közönsége van; a fehér felsőbbrendűség ünneplésének visszatérő, barbár rítusa ez, amely emberi – a hóhérok szemszögéből nézve, inkább ember alatti – életék megkínzását és feláldozását követeli. Egyidejűleg nincs hiány a *white supremacyt* fölmagasztaló rendszer ideológusaiból, akik az egyesült államokbeli és a „dél-afrikai fekete veszélyre” figyelmeztetnek.⁴⁴ Nagyjából ugyanekkor, 1905-ben, Németországban – midőn a németek ellenőrizte Délnyugat-Afrikában már kezdetét vette a hererók népirtása (akiket a megszálló hadsereg már nem tartott használható munkaerőnek) – az egyik publicista megjegyezte: „A hererók elleni háborúktól kezdve felkapott téma lett a fekete, vagyis a színes népek veszélye.”⁴⁵

Hasonló jelenségnek lehetünk tanúi a kínaiak esetében is: országot a XIX. és XX. században sorozatos támadások, területi veszteségek és – háborús jóvátétel címén kivetett – pénzügyi fosztogatások

sújtották. Nyomorba döntve, tömegével kell szembenézniük a *kulik* (egy, a rabszolgáétól nem sokban eltérő állapot) kálváriájával és azzal a megszegyenítéssel, amely a shanghai francia koncesszió bejaratánál díszelgő feliratban sűrítve nyilvánult meg: „Tilos a belépés kutyáknak és kínaiaknak”. Mégis, pont ezekben az évtizedekben terjedt el a „sárga veszedelem” mítosza, amely további táptalaja lett a kínai-ellenes üldözéseknek és progromoknak.⁴⁶

Végül Spengler egy, a fehér faj megsemmisítésére irányuló „feltétlen akaratot” tulajdonított az elszenvedett népi- és rabszolgasorsba taszító politika ellen lázadó gyarmati népeknek; ismerjük továbbá Churchill 1953-as félelmét a fehérek arabok általi „lemészárlásától”, akiket a francia gyarmatosítók pont azokban az években vettek célba Algériában, népi- és rabszolgasorsukkal.

Ne lepődjünk meg a támadó és a megtámadott, az elnyomó és az elnyomott szerepének efféle felcserélésén: ez a gyarmati ideológia szerves része. Miközben a rabszolgatartás szedte az áldozatait, ennek védelmezői és haszonélvezői „fehérfalóként és gyilkosként”⁴⁷ bélyegezték meg az abolicionistákat, hiszen a fekete rabszolgák, vagyis a *par excellence* fehérfalók és gyilkosok cinkosai voltak. Ugorjunk majdnem másfél évszázadot: a világban zajlik a gyarmatellenes forradalom, és íme, egy híres személyiség, aki felszólal, hogy vádat emeljen „a kizsákmányoló fehér gyarmatosítók elleni rasszista indulatok”⁴⁸ miatt. Legfőképpen Kínát veszi célba, ahol a shanghai kartell emlékét a koreai háború örzi, amelyet – az amerikai historiográfia szerint – az Egyesült Államok „egy alsórendű nemzettel” szemben vívott.⁴⁹ Másrészt Schmitt az a fehérellenes rasszizmusra figyelmeztető híres személyiség, aki ekkorra már elfeledtkezett arról, hogy Mussolini és Hitler faji háborúinak volt az ideológusa.

Ma sem történik másként az „iszlám veszély” és az „iszlamofilek” cinkos megvádolásakor. Visszatérünk a „fehérfalók és gyilkosok” elleni régi kampányokhoz, a Nyugat elleni gyűlöletről beszélünk és a „gyilkos” kifejezést a „terroristával” helyettesítjük. Íme, hogyan jutottunk el a látszólag távoli múlt kódosításaitól a mai kor háborús ideológiájához.

Jegyzetek

- 1 Huntington S. P.: *Lo scontro delle civiltà e il nuovo ordine mondiale*. Milano, Garzanti, 1997, 319.
- 2 A. Lieven: *Giusto o sbagliato è l'America*. Milano, Sperling & Kupfer, 2005, 197.

- ³ O. Fallaci: Il nemico che trattiamo da amico. *Corriere della Sera*, 2005. július 16., 1., 8–9.
- ⁴ B. Spinelli: La frontiera dell'Ovest. *La Stampa*. 1995. október 18., 1, 6.
- ⁵ A. Rosenberg: *Der Mythos des 20. Jahrhunderts*. München, Hohenei-chen, 1937.
- ⁶ P. Johnson: *Storia degli ebrei*. Milano, Tea, 1994. 122.
- ⁷ N. Abraham: I media degli Stati Uniti e il fondamentalismo islamico. In Giammarco, R. (szerk.) *Ai quattro angoli del fondamentalismo*. Firenze, 1993. 264.
- ⁸ J. Strong: *Our Country*. Cambridge, The Belknap Press of Harvard University Press, 1963. (1885) 74–75, 200.
- ⁹ B. Lazare: *L'antisémitisme. Son histoire et ses causes. Documents et témoignages*. Párizs, 1969. (1894) 52–53.
- ¹⁰ B. Lewis: *Il suicidio dell'islam*. Milano, Mondadori, 2002. 170.
- ¹¹ H. Graetz: *Geschichte der Juden von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart*. IV. kötet. 1998. (1860) 84.
- ¹² B. Disraeli: *Coningsby or the New Generation*. (1844) Smith, S. M. (szerk.) Oxford–New York, Oxford University Press, 1982. 183–184.
- ¹³ R. W. Bulliet: *La civiltà islamico cristiana. Una proposta*. Roma–Bari, Laterza, 2005. 9, 24, 39.
- ¹⁴ A. M. Palacios: *Dante e l'islam. L'escatologia islamica nella Divina Commedia*. (1943), Milano, Est, 1997.
- ¹⁵ A. J. Toynbee: *Il mondo e l'Occidente*, Palermo, Sellerio, 1992. 51.
- ¹⁶ Tocqueville, A. de: *Oeuvres complètes*. Mayer, J.P. (szerk.) XIII. kötet. Párizs, Gallimard, 1951. 28. (1838. márciusi levél Louis de Kergorlay-nek).
- ¹⁷ Tocqueville, A. de: i. m. III. kötet. 324.
- ¹⁸ Uo.
- ¹⁹ Tocqueville, A. de: i. m. XIII. kötet. 86. (1841. május 23-ai levél Louis de Kergorlay-nek).
- ²⁰ Uo. 193.
- ²¹ Dalrymple, W.: India: The War Over History. *The New York Review of Books*. 2005. április 7., 62–65.
- ²² Gumpowicz, L.: *Der Rassenkampf. Sociologische Untersuchungen*. Innsbruck, Wagner'sche Universitätsbuchhandlung, 1883. 305.
- ²³ Fritsch, T.: *Antisemiten-Katechismus. Eine Zusammenstellung des wichtigsten Materials zum Verständnis der Judenfrage*. Leipzig, Beyer, 1893. 3., 19–20.
- ²⁴ Losurdo, D.: *Controstoria del liberalismo*, Roma-Bari, Laterza, 2005.; Renan, E.: *Oeuvres complètes (1947–61)*. Psichari, H. di (szerk.) VIII. kötet. Párizs, Calmann-Lévy, 1947. 1127, 1. lábjegyzet.
- ²⁵ Ez a téma jellemzi az első soroktól kezdve Tertullianus *De cultu feminarum* című művét.
- ²⁶ Losurdo, D.: *Hegel e la Germania. Filosofia e questione nazionale tra rivoluzione e reazione*. Milano, Guerini-Istituto italiano per gli studi filosofici, 1997. II. fejezet.
- ²⁷ Cremonesi, L.: *Le origini del sionismo e la nascita del kibbutz (1881–1920)*. Firenze, La Giuntina, 1992. 36–37.
- ²⁸ Losurdo, 2005 i. m. IX. fejezet.
- ²⁹ John Cottont idézi: Bonazzi T.: *Il sacro esperimento. Teologia e politica nell'America puritana*. Bologna, Il Mulino, 1970. 202, 234.
- ³⁰ A. J. Toynbee: *Panorami della storia (1934–54)*. II. kötet. Milano, Mondadori, 1954, 47–48.

- ³¹ Roosevelt, T.: *The Letters*. E.E. Morison, J.M. Blum, J.J. Buckley (szerk.). I. kötet. Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1951. 377. (1894. május 11-ei levél Charles Henry Pearsonnak).
- ³² Beveridge, A.J.: *The Meaning of the Times and Others Speeches*. Freeport (N.Y.), Books for Libraries Press, 1968, (1908). 42, 44, 47.
- ³³ Losurdo, 2005 i. m. I. fejezet.
- ³⁴ Bacone, F.: *Dialogo sulla guerra santa*. In: E. De Mas (szerk.) *Scritti politici, giuridici e storici*. I. kötet. Torino, Utet, 1971. (1623). 709–732.
- ³⁵ Losurdo, 2005 i. m. I. fejezet.
- ³⁶ Goebbels, J.: *Reden 1932–1945*. H. Heiber (szerk.). II. kötet. Bindlach, Gondrom. 1991. 136.; Hitler, A.: *Reden und Proklamationen 1932–1945*. Domarus, M. (szerk.) München, Süddeutscher Verlag, 1965. 1794., 1815. (1941. december 19-ei és 11-ei beszéd).
- ³⁷ Losurdo, D.: *Il revisionismo storico. Problemi e miti*. Roma–Bari, Laterza, 1996. III. fejezet.
- ³⁸ Wilsont idézi: Rochester, S.I.: *American Liberal Disillusionment in the Wake of World War I*. Pennsylvania State University Press, Park-London, 1977. 58.; Wilson, W.: *War and Peace: Presidential Messages, Addresses, and Public Papers (1917–1924)*, Baker, R.S., Dood, W.E. (szerk.), II. kötet. New York–London, Harper Brothers, 1927. 45. 414.
- ³⁹ Lieven, 2005, i.m. 232.
- ⁴⁰ Young, C.: Is the West Too Civil in War? In: *International Herald Tribune*, 2006. augusztus 11., 7.
- ⁴¹ Panebianco, A.: Il compromesso necessario. *Corriere della Sera*, 2006. augusztus 13., 1., 30.
- ⁴² Tocqueville, A. de. i. m. V. kötet. 75.
- ⁴³ Delanoë, N., Rostkowski, J.: *Les Indiens dans l'histoire américaine*. Nancy, Presses Universitaires de Nancy, 1991, 88.
- ⁴⁴ T. J. Noer: *Briton, Boer, and Yankee: The United States and South Africa 1870–1914*. Kent (Oh.), The Kent State University Press, 1978, 120.
- ⁴⁵ A. Wirth: *Die gelbe und die slawische Gefahr*, Berlin, Gose und Tetzlaff, 1905. 3.
- ⁴⁶ Losurdo, 2005 i. m. X. fejezet. (a kínai-ellenes kartellre); H. Gollwitzer: *Die gelbe Gefahr. Geschichte eines Schlagwortes. Studien zum imperialistischen Denken*. Göttingen, Vandenhoeck und Ruprecht, 1962; Lásd még: E. Marienstras: *Wounded Knee ou l'Amérique fin de siècle*. Brüsszel, Éditions Complexe, 1992, 128.
- ⁴⁷ H. Grégoire: *De la noblesse de la peau. Ou du préjugé des blancs contre la couleur des Africains et celle de leurs descendants noirs et sang-mêlés*. Grenoble, Jérôme Millon, 1996 (1826), 75.
- ⁴⁸ C. Schmitt: *Teoria del partigiano*. Milano, il Saggiatore, 1981 (1963), 46.
- ⁴⁹ J. Chen: *China's Road to the Korean War The Making of Sino-American Confrontation*. New York, Columbia University Press, 1994, 50., 170.

(Fordította: Juhász Balázs)